

Fuster i el Renaixement

Vicent Josep Escartí

No és la primera vegada que, per un motiu o per un altre, m'he d'acabar als «rastres» que Joan Fuster ens ha deixat en el seus estudis sobre una determinada època, per tal de descobrir, en última instància, quins foren els aspectes que més van atraure la seua intel·ligència hàbil, quan trià unes temàtiques concretes o més difuses, i que, més o menys, es convertien en recurrents en el seu treball, encara que allunyades en el temps, potser, per molts anys. De fet, en una ocasió anterior, em vaig centrar a provar d'analitzar les relacions intel·lectuals de Fuster amb el període anomenat tradicionalment «Decadència» i aquella meua aproximació a l'obra fusteriana sobre aquells segles em va permetre veure com, en l'autor de Sueca, la seua visió d'aquella etapa històrica certament polimòrfica havia anat evolucionant des de l'acceptació de la terminologia establerta, tot just quan ell començà a estudiar la nostra literatura antiga, fins a la proposta d'una nova terminologia més d'acord amb allò que podríem dir que sig-

nificava una normalitat cultural del macroperíode, en consonància amb la resta de les cultures europees.¹

Si dic tot açò és per evidenciar com Fuster, en els seus diferents acostaments als segles XVI, XVII i XVIII, si bé molt al principi del seu treball intel·lectual acceptà la terminologia que provenia de l'encara pròxima Renaixença —el mot «Decadència», en últim terme, esdevenia l'antítesi ideològica del moviment renaixencista i eren els mateixos erudits de la Renaixença els qui el posaven en circulació—, prompte començà a qüestionar-se'l i, més encara, en algunes de les seues últimes aportacions sobre el tema, arribà a diferenciar perfectament el «Renaixement» de la «Decadència», o provava de fer-ho. En aquest sentit, hom podria dir que per a Fuster, el Renaixement s'estenia més o menys al llarg del segle XVI, i —a pesar d'entrar en contradicció amb el que ell mateix havia demanat des d'altres llocs— no usà massa convençut les etiquetes de «barroc» o «rococó», per definir o denominar els productes literaris sorgits durant la resta del període. I això, a pesar que, durant el segle XVI, també ell mateix hi pogués detectar una «decadència» concreta, almenys en l'àmbit dels usos lingüístics del català.² Això, en el seu moment, ja em va sobtar; però, en aquella ocasió no vaig passar de la

Vicent Josep Escartí (Algemesí, 1964) és llicenciat en Història Medieval i doctor en Filologia Catalana. Professor de Filologia Catalana a la Universitat de València. Autor de diverses novel·les i edicions de textos valencians antics, del segle XV al XIX.

simple constatació. Ara, la possibilitat de poder redactar unes línies sobre els interessos de Fuster en el món del Cinc-cents em permeten tornar al tema.

En qualsevol cas, com ja vaig dir en aquell article meu, amb les aportacions de Joan Fuster a l'estudi de la Decadència, però, especialment

amb les línies de reflexió que en molts llocs dels seus treballs va suggerir, el concepte que es va encunyar amb la Renaixença –i per contraposició–, comença a clevillar-se i a permetre nous enfocaments. Els «dubtes» de Fuster, davant una formulació basada més en un sentiment nacionalista fruit del romanticisme que no en l'estudi dels materials servats a les biblioteques i als arxius, aprofitaren per suscitar nous estudis d'altres investigadors.³

Ara bé, si Fuster parlava malgrat tot d'una Decadència, també és cert que va ser un dels primers a destacar que els segles moderns no podien ser vistos solament des de l'òptica lingüística i literària. Fuster va redactar una densa síntesi encara vàlida, a manera d'introducció al període, però també per les lúcides opinions que hi manifesta, intitulada genèricament «La cultura (1479-1714)», que venia a configurar un capítol de la *Història de Catalunya* dirigida per Joan Reglà.⁴ En aquesta aportació, Fuster ja se'ns presenta ben crític amb la visió imperant:

La Decadència, amb majúscula, abraçaria uns tres-cents cinquanta anys: tindria com a límit convencional, d'acaballes, l'*Oda* del senyor Aribau, publicada el 1833 [...]. Però la realitat no és tan simple, i l'esquema resulta insatisfactori. Ni abans ni després del

1833. En tot cas, hi ha una sèrie de coeficients a tenir en compte, a banda de l'idioma, els quals obliguen a revisar l'abast del mot Decadència en un sentit de definició. En primer lloc, no tota la cultura que emana d'una societat s'expressa amb paraules. Hi ha la música, les arts plàstiques, i fins i tot «les formes de vida», que també són productes culturals. Però, igualment, tampoc tota la cultura «escrita» no és literària.⁵

És remarcable com Fuster, en mostrar-se «atent» a totes les «possibles» manifestacions culturals, i no només a les literàries, representa el primer símptoma de desacord amb els estudis anteriors. Però, encara, l'autor fa evident, al mateix treball, la *capitalitat* cultural de la ciutat de València durant els segles XVI i XVII, enfront d'una Barcelona menys puixant, amb què el centre d'interès per a l'estudi del període es desplaça cap al sud.⁶ A això, certament, degué contribuir el fet que per aquells anys ja havia redactat algun article que més tard apareixeria publicat en l'aplec intitulat *La Decadència al País Valencià*,⁷ i parlava amb un evident coneixement de causa.

Per tant, el bloc monolític en què hom havia volgut, en general, encabir els tres segles *decadents*, i l'òptica principatina amb què se'ls havia contemplat fins aquell moment, començaven a ser qüestionats.

En aparèixer la definició de la veu *Decadència* a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, el 1974, la postura de Fuster ja és ben clara, i apunta, sense cap dubte, una opció més coherent per tal d'estudiar el període. Després de parlar de les oscil·lacions cronològiques, de resumir-ne les característiques més rellevants, de destacar les diferents postures a l'hora d'explicar-ne les causes i de constatar els diferents ritmes de

les diverses zones de cultura catalana, acaba afirmant que:

el terme decadència, tan ampli cronològicament i tan complex en el material que abraça, es propici a les confusions, i metodològicament resulta preferible prescindir-ne, a fi d'establir una terminologia (barroc, neoclassicisme, pre-romanticisme, etc.) més concreta.⁸

I assenyalem, una altra vegada, com Fuster fa una clara diferència entre el Renaixement —que resta al marge de la definició— i els altres moviments culturals o estètics del període.

El seu interès pel Renaixement, però, queda absolutament evidenciat quan el 1989 eixia de les premses el seu volum *Llibres i problemes del Renaixement*, on recollia cinc treballs de característiques desiguals, per tal com un d'ells no passa de ser un article curt on refa un seu treball anterior,⁹ a propòsit d'una anècdota de Montaigne basada en una font catalana que, en definitiva, és la que suscita l'interès de Fuster.¹⁰ Tanmateix, els altres quatre, i algun altre treball seu publicat en algun altre lloc, són una bona base per esbrinar quins eren els interessos fusterians per aquell segle XVI valencià on, bàsicament, es jugaren moltes de les cartes de l'aposta de futur del nostre país.

De fet, i per respectar la cronologia de les publicacions, ens toca començar parlant del seu article intitulat «Algunes puntualitzacions a la cronologia de la Decadència» (1971), on Fuster feia una aproximació primerenca a l'ambient castellanitzant de la València del XVI, una aproximació que pretenia ser genèrica però que, a la vegada, suscitava nombrosos interrogants,

tot fent aparèixer alguns dels temes que, més avant, desenvoluparia amb major profunditat. Com ara, l'aparició de la traducció castellana d'una obra de Vives, per Giovanni Giustiniani, o la qüestió del canvi idiomàtic dels escriptors valencians. El panorama literari valencià de la cort dels ducs de Calàbria o la producció de Timoneda ja es troben ocupant un lloc destacat en els interrogants i en les anàlisis plantejades per Joan Fuster i, si se'ns permet expressar-ho així, bona part dels articles sobre el Renaixement que després elaborà, ja s'hi podrien detectar, encara que, evidentment, en estat embrionari.

D'aquells temes, donà un fruit diferenciat i ben reconegut el que s'ocupà d'estudiar Timoneda. En efecte, es tracta del treball que encapçalava i presentava l'edició de la part catalana del cançoner *Flor de enamorados*, de Joan Timoneda, publicat el 1973 per primera vegada. En aquesta ocasió, Fuster dibuixava la biografia de Timoneda i feia un recorregut pels temes d'interès de l'impressor, editor i autor valencià d'origen aragonès i, sobretot, aconseguia «atribuir» a l'esforç d'aquell polígraf que fou Timoneda el resultat final de les seues obres, per damunt dels conceptes de plagi o còpia, traducció o adaptació. Si Timoneda havia usat fonts italianes o castellanes, si n'havia, fins i tot, «abusat», tant s'hi valia, en tant que el resultat obtingut era, en definitiva, allò que conferia l'originalitat, la paternitat, als productes timonedians. N'hi havia, evidentment, el rerefons de les fonts i, encara, sura pertot arreu la qüestió del canvi lingüístic, en aquest cas centrat més bé en la pervivència del català dins el conjunt majoritàriament castellà del *Flor de enamorados*; però, sobretot, hi ha una visió lúcida i encertada

de la manufactura d'un determinat tipus de cultura adreçada més bé a sectors poblacionals poc poderosos –la literatura dels plecs solts, per exemple, i la dels cançoners de butxaca com és el *Flor*– i, també, per altra banda, la constatació d'un Timoneda fidel servidor de les directrius de l'arquebisbe Ribera, que és capaç d'encarregar a Timoneda l'elaboració de textos teatrals d'alt contingut teològic, i en català, per tal d'arribar al poble amb més facilitat, amb la intenció de transmetre'ls la ideologia tridentina de la qual el Patriarca d'Antioquia va ser un aferrissat defensor.

De major transcendència, en tant que és un treball de síntesi, tot i que abasta un període que ultrapassa el del Renaixement estricte, és l'article intitulat «Prosa i lectura entre els valencians de la Decadència» (1974). En aquesta aportació de Fuster es fa repàs a la possibilitat –més bé escassa– dels valencians del segle XVI, i de després, de gaudir d'uns models «decents» o dignes a l'hora de posar-se a escriure en la llengua del país. El problema dels models lingüístics i fins i tot estilístics que apunta Fuster en aquest treball és, com s'ha demostrat més tard, d'importància vital per tal d'entendre la davallada qualitativa i quantitativa d'escrits en la nostra llengua i, en bona mesura, el qüestionament de Fuster va permetre, a llarg termini, la insistència en la recerca dels models de prosa en català, com molt bé s'han detectat després per part d'estudiosos com Modest Prats i Albert Rossich.¹¹ Allò important, i pel que ací ens interessa, és veure com Fuster detecta aquestes mancances, a partir del segle XVI, i després de l'intent humanista d'un cronista com Pere Antoni Beuter, del qual, per cert, també s'havia ocupat en una breu nota introductòria i puntual, en presentar-

ne l'edició facsímil de la *Primera part de la Història de València*.¹² Bona part de les reflexions sobre el canvi idiomàtic operat en Beuter són encara ben vàlides, i obeïen, sobretot, a directrius de caire ideològic i editorial, com ja s'ha insistit, després, en altres llocs.¹³

En «Plantejaments històrics del teatre valencià» (1975), el Renaixement només ocupa un lloc inicial, però ja apareix una altra vegada la figura de Lluís del Milà i el seu *Cortesano*, sobre el qual tornarà a incidir Fuster en tant que peça clau per a entendre la situació sociolingüística i cultural de la cort dels ducs de Calàbria.¹⁴ De fet, el tema de la castellanització literària i lingüística en aquell precís moment històric –tot just acabades les Germanies– va captivar Fuster encara en més ocasions.

Així, la cort de dona Germana de Foix i del seu espòs, el duc Ferran d'Aragò, tornaran a ser el centre de l'interès de Fuster al seu treball intitulat «Lectures d'Ausiàs Marc en la València del segle XVI» i publicat el 1984. En aquest cas, la influència o no de Petrarca en la cort italianitzant dels virreis valencians, aprofita a l'estudiós de Sueca per fer una ullada a la presència de March a València –des de l'edició-traducció de Romaní fins a les edicions catalanes d'aquell segle–, i això a través d'obres com *El Cortesano* de Milà, els textos de Ferran-dis d'Herèdia o la mateixa edició de textos marquians a cura del noble Baltasar de Romaní, del qual Fuster encara no coneix la seua connexió amb l'alta noblesa valenciana –era fill d'un virrei de Sardenya–, però al qual ja li suposa un paper –si més no, discret– en la cort virregnal de la ciutat del Túria.¹⁵

També en redactar «Decadència i castellanització», publicat el 1986, Fuster tor-

nava a incidir en aquell punt de la castellanització literària durant el Renaixement, encara que demanava una major profunditat en la recerca i, per exemple, posava èmfasi a conèixer altres fonts de «castellanització» que no fossen les simplement literàries, remarcant en concret el paper dels predicadors, del qual ja s'havia ocupat, encara que en relació amb la minoria morisca, en un treball anterior,¹⁶ i tornant a assenyalar el paper del teatre, però, acabant el seu article amb tota una llista de possibilitats de recerca en aquest camp, moltes de les quals encara no s'han explotat.

La qüestió de la llengua —i en aquest cas, la del *fantasma* del «llemosí»— era plantejada una altra vegada a «Notes sobre el “llemosí” a la València del segle XVI» (1988). En aquesta ocasió, els referents eren els literaris, i tot partint d'una al·lusió al llemosí en una traducció de Vives al castellà, per Giustiniani, i de l'operació de «valencianització» del *Blanquerna* de Llull per part del català Bonllavi, a València, el 1521, Fuster prova a destacar la presència d'aquest vocable en el text prohemial de Bonllavi, i, encara, detecta l'«equivalència» entre *llemosí* i «literatura antiga», per dir-ho d'alguna manera, cosa que, temps a venir, ha aprofitat a alguns estudiosos per separar —per establir una data de referència, almenys— el que anomenem «literatura catalana medieval» d'aquella altra que podem anomenar «literatura catalana de l'edat moderna».¹⁷

Encara sobre aquell moment de la cort virregnal dels ducs de Calàbria, Fuster torna a treballar en «Joan Lluís Vives i València, 1528», del 1988 i amb una addenda de l'any següent. En aquest cas, una anècdota en la traducció castellana feta a València per l'italià Giustiniani li aprofita

per a resseguir el vivisme —i l'humanisme— al cap i casal i, en especial, per veure com degué d'oblidar-se amb rapidesa el passat judaïtzant de Vives, tot i l'episodi sagnant de l'ajusticiament del pare del filòsof i el crematori dels ossos de la mare.

Comptat i debatut, Fuster fa l'efecte que es va sentir especialment atret per la cort dels virreis, els ducs de Calàbria, un moment d'esplendor cultural que, com és sabut, correspon també al del primer pas de la intel·lectualitat valenciana a les lletres castellanen. Pels seus treballs transiten sovint els mateixos personatges: els ducs, Milà, Ferrandis d'Herèdia, Vives, Giustiniani, Bonllavi, Català de Valleriola... i March o Petrarca. Però, allò a destacar és com Fuster, amb una agudesia incisiva, sap moure's per aquell canemàs cultural i extraure conclusions, generar dubtes, suggerir temes d'investigació o de reflexió que, quasi bé sempre són encertats i fecunds. La cort dels virreis ducs de Calàbria, i en especial durant l'ègida de la reina Germana de Foix, ja havia despertat un evident interès, abans, entre els erudits valencians. El marquès de Cruïlles redactà un estudi que ha romàs manuscrit i inèdit.¹⁸ El 1931, Querol y Roso publicava una primera aproximació biogràfica a la vida d'aquella viuda de Ferran el Catòlic.¹⁹ De la mateixa època que Fuster, però de diversa qualitat, és l'estudi d'Almela i Vives, *El duc de Calàbria i la seua cort* (València, 1958). Més tard, entre els anys 60 i els 90, a la Universitat de València es llegirien diverses tesis de llicenciatura i doctorals, de qualitat desigual i de molt diversos interessos.²⁰ La visió de Fuster, segurament, hi plana sobre alguns apartats d'algunes d'elles, sense anar més lluny.

Joan Fuster, en encapçalar el seu volum

Llibres i lectures del Renaixement, afirmava que «probablement l'home és “medieval” per naturalesa, si ens és permès definir-lo amb un tòpic gloriós». Però ell, a pesar de sentir-se sovint atret per l'edat mitjana,²¹ va saber captar atentament els problemes del segle que inaugurava la modernitat. Amb la seua especial modèstia, temptava de valorar els articles que aplegava en el llibre suara esmentat:

La València del segle XVI no era un gran escenari on poguessin debatre's els conflictes culturals més aguts de l'època. [...] El teixit de la «cultura», tanmateix, pot ser mirat des d'aquests angles «perifèrics», en els quals els idiomes i les idees, les músiques i les architectures, els comedians i els mercaders, els pintors i els bisbes, tot-hom, hi fluïen amb les seves contradiccions i les seves ingenuïtats. [...] D'això, ni de res, no se'n pot dir «Renaixement», ni seria exacte dir-ne Edat Mitjana, filant prim. Cada dia és cada dia.

No cal dir que, tot i les «indefinicions» a què apunta Fuster, les seues reflexions, les seues anàlisis i els seus sgeriments han aprofitat –i molt– perquè ara com ara disposem d'una imatge més real, més fidedigna i justa del que va ser el nostre segle XVI, en especial pel que respecta a problemes lingüístics i literaris, però no només, atès que en la forma de raonar de Fuster, en la forma de mantenir un diàleg amb el passat però al mateix temps amb el seu possible lector, va enganxant uns temes amb els altres i acosengueix «pintar» un panorama atractiu i, de vegades, apassionant. Amb la complexitat pròpia del moment, a més. Una complexitat que, sens dubte, fou el que més va captivar Fuster. □

1. V. J. Escartí, «Joan Fuster i la Decadència», dins *Fuster entre nosaltres*, València, 1993, pp. 109-113.
2. J. Fuster, «Decadència i castellanització», *Caplletra*, 1 (1986), pp. 29-35 i *idem*: «Renaixement i Decadència», dins E. Belenguer (dir.): *Història del País Valencià*, 5 vols., Barcelona, 1989, vol. III, pp. 219-232 i 285-302.
3. V. J. Escartí, *op. cit.*, p. 113.
4. Vegeu el capítol redactat per J. Fuster, «La cultura (1479-1714)», dins J. Reglà (dir.): *Història de Catalunya*, 2 vols., Barcelona, 1969-1972. vol. II, pp. 94-138.
5. *Ibidem*, p. 95.
6. *Ibidem*, pp. 120-122.
7. La cronologia d'aquests treballs ve explicitada a la fi de cadascun d'ells: «Algunes puntualitzacions a la cronologia de la Decadència» (1971); «Plantejaments històrics del teatre valencià» (1975); «Prosa i lectura entre els valencians de la Decadència» (1974); i «Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX» (1973). Vegeu J. Fuster, *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, 1976.
8. Vegeu *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. IV, Barcelona, 1974, s.v. *Decadència*, pp.71-72.
9. J. Fuster, «Contra los excesos», *Téleexpress*, 14 abril 1971.
10. Els treballs publicats ací per Fuster són: «Joan Lluís Vives i València, 1528» (1989); «Notes sobre el “llemosi” a la València del segle XVI (1988); «Lectures d'Ausiàs Marc en la València del segle XVI» (1984); «El cançoner *Flor d'enamorats* de Joan Timoneda» (1973); i «Sobre un passatge de Montaigne» (1988).
11. Vegeu M. Prats i A. Rossich «El *Llibre dels secrets d'agricultura* i la prosa catalana a l'època del Barroc», dins M. Agustí, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, Barcelona, 1988.
12. Vegeu J. Fuster, «Nota preliminar» a P. A. Beuter, *Primera part de la Història de València (València, 1538)*, València, 1971.
13. V. J. Vegeu Escartí, «Introducció» a P. A. Beuter, *Primera part de la Història de València (València 1538). Segunda parte de la Corónica general (València 1604)*, València, 1995, pp. 9-27; i *idem*: «Estudi introductori» a P. A. Beuter, *Primera part de la Història de València*, ed. a cura de V. J. Escartí, València, 1998, pp. 7-32.

14. V. J. Vegeu Escartí, «El Cortesano i Lluís del Milà: notes al seu context», dins *LL del Milà, El Cortesano*, ed. a cura de V. J. Escartí. Estudis introductoris de V. J. Escartí i A. Tordera, 2 vols., València, 2001, vol. I, pp. 11-97.
15. Sobre Romaní, vegeu V. J. Escartí, *La primera edició valenciana de les obres d'Ausiàs March*, València, 1997, 2 vols.
16. J. Fuster, *Poetes, moriscos i capellans*, València, 1962.
17. Així ho fa, per exemple, A. Rossich, «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana» dins *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. II, Barcelona, 1989, pp. 149-179.
18. Biblioteca Valenciana, *Noticias y documentos relativos a doña Germana de Foix, última reina de Aragón*, ms. 95 (Fons Nicolau Primitiu).
19. Vegeu L. Querol y Roso, *La última reina de Aragón, virreina de Valencia*, València, 1931
20. Vegeu M. de la C. Gamir García, *Doña Germana de Foix, virreina de Valencia (1523-1536)*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de València, 1961; R. Pinilla Pérez de Tudela, *El virreinato conjunto de doña Germana de Foix y don Fernando de Aragón (1526-1536). Fin de una revuelta y principio de un conflicto*, tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 1982; i J. Martí Ferrando, *Poder y sociedad durante el virreinato del duque de Calabria*, 4 vols, tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 1993.
21. Vegeu V. Escrivà, «Els clàssics de Joan Fuster», dins *Fuster entre nosaltres*, València, 1993, pp. 105-108.

Mètode
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

NÚMERO 33. PRIMAVERA 2002

ABELLES DE MEL
Monogràfic coordinat per Fernando Calatayud.
Articles de F. Calatayud; Josep Daniel Asís; Isabel Mateu; Silvia Cañas; Enrique Simó Zaragoza; Pau Viciano; Elvira Iñigo

ENTREVISTA A SALVADOR ANDRÉS
per Fernando Calatayud i Martí Domínguez

ACTUALITAT
La Universitat de València i la Fundació Cañada Blanch creen una càtedra de divulgació científica per Dolors Palau • *Confluència d'interessos contra les ciències ambientals?* per Jorge Velasco i Fernando Sapiña • *Entrevista a Craig Stanford* per Fernando Colmenares • *Entrevista a Juan Antonio Raga* per Amanda Gascó • *La ciència segons Joan Fuster* per Joan Borja i Sanz • *La natura humanitzada vista per Antoni Rovira i Virgili* per Eduard Riu-Barrera • *Hores itàliques i babilòniques al Camp de Morvedre* per Joan Olivares Alfonso

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
REVISTA DE DIFUSIÓ DE LA INVESTIGACIÓ • PRIMAVERA 2002
PVP: 3,60€uros

ABELLES DE MEL
33

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS A MÈTODE:
C/. Batxiller 1er-la. 46010 València. Tel.: 96 386 46 88 • E-mail: marti.dominguez@uv.es
Preu (1 número): 3,60€. Subscripció anual (4 números a l'any): 12€ (per a Espanya), 18€ (per a l'estranger)

<http://www.uv.es/metode>